

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2023 • 168-187

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1280688

ARAPLARDA HURMANIN YERİ, ÖNEMİ VE İBN VAHŞİYYE'NİN HURMA RİSALESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

*Importance of Date Palms in Arabic Cultures and an Examination of Ibn Wahsiyya's
Risāla on Date Palm*

Hakan TEMİR

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, İslam Tarihi
ve Sanatları Bilim Dalı, Tokat, Türkiye

Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic History and Arts, Tokat, Türkiye

h.temir@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4142-6310>

Tahsin KOÇYİĞİT

Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bilim Dalı, İzmir, Türkiye

Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History and Arts, İzmir, Türkiye

kocygitt@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-4017-7682>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 10.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hakan Temir-Tahsin Koçyiğit).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ARAPLARDA HURMANIN YERİ, ÖNEMİ VE İBN VAHŞİYYE'NİN HURMA RİSALESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Importance of Date Palms in Arabic Cultures and an Examination of Ibn Wahsiyya's Risāla on Date Palm

Öz

Palmyegiller familyasından uzun boylu, yaprakları yeşil ve meyvesi tatlı olan hurma, tropikal bölgelerde, ılıman iklim kuşaklarında ve özellikle de çölde yetişen bir bitki türüdür. Meyvesi baklagillerin birçoğuna nazaran yağ, karbonhidrat ve protein açısından oldukça zengindir. Sıradan bir yiyecek olmanın ötesinde sağlık için faydalı olmasıyla tercih edilen gıda maddeleri arasında ilk sıralarda gelir. Yaşadıkları bölgenin coğrafi durumu ve ekolojik şartlarından dolayı hurmayla kaderleri birleşen Arapların günlük hayatında hurma, deri ve deve vazgeçilmez üçlü olmuştur. Devenin evcilleştirilmesiyle yarımada rahatça dolaşan Araplar, besleyici özelliği, yarımada vahalara uyum göstermedeki başarısı, meyvesinin uzun süre bozulmayışı ve kerestesinin çeşitli işlerde kullanılması sebebiyle asırlar boyu hurmayla yakın temaslarını sürdürmüşlerdir. Yarımada hayata üzerinde ciddi bir tesiri olması sebebiyle ilk dönemlerden itibaren hurmanın ekimi, hasadı ve kullanımı konusunda risaleler ve kitaplar telif edilmiştir. Bu makalede hurma özelinde yazılan eserler ve ilk dönem kaynakları içerisinde hurma hakkında detaylı bilgi içeren kitaplar tanıtıldıktan sonra 4 asırda yaşadığı düşünülen İbn Vahşiyye'ye zafede edilen Hurma Risalesi hakkında bilgi verilecektir. Böylelikle kendi alanında ilklerden olan bu çalışma okuyucularla buluşturulacak ve Araplar nezdinde hurmanın önemi tekrar hatırlatılacaktır. Çalışmaya dair veriler temel kaynaklardan alınacak ve sağlıklı alakalı güncel bulgulardan da istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler İslam Tarihi, Arap, İbn Vahşiyye, Gıda, Hurma.

Abstract

Date palm, a member of the family Palmae, is a kind of plant with a tall stock, green leaves and sweet fruit, which grows in tropical regions, mild temperate zones and especially in deserts. Its fruit is considerably rich in fat, carbohydrates and proteins compared to many legumes. Beyond being an ordinary food, it ranks first among the preferred foodstuffs as it is beneficial for health. Dates, leather and camels have been essential in the everyday lives of Arabs, whose way of life has become intermingled with dates due to the geographical and ecological conditions of their region. Having domesticated the camel and thus become able to roam the peninsula comfortably, Arabs have maintained close contact with date palm for centuries; because the date was nourishing and remained fresh for a long time, the plant was successful in adapting to the oases of the peninsula, and lumber made from its stock could be utilised to numerous ends. As the date highly influenced life in the peninsula, Risālas and books concerning the cultivation, harvesting and use of dates have been copyrighted from the beginning. Since it has had a serious impact on life on the peninsula, treatises and books have been written on the cultivation, harvesting and use of dates since the early periods. In this article, after introducing the works written specifically on dates and the books containing detailed information about dates among the first-period sources, information will be given about the Date Palm Treatise attributed to Ibn Wahsiyya, who is thought to have lived in the 4th century. The study, which is one of the first in its field, will thus be brought together with the readers, and the importance of date for Arabs will once again be demonstrated. Data on the study will be taken from primary sources, and actual health-related findings will also be used.

Keywords: History of Islam, Arab, Ibn Wahsiyya, Food, Date palm.

GİRİŞ

İnsanlık kadar kadim geçmişi olduğu düşünülen hurma ağaçlarıyla ilgili bilinen en eski şey yaklaşık olarak MÖ 4000 yıllarında Bâbil'de hasadının yapılıyor olmasıdır. Tufan öncesi şehirlerden Ur'un¹ 12 mil güneyinde yer alan "Eridu" kenti, MÖ 4. bin yılın başlarında kurulmuş ve hurma yetiştiriciliğinde önemli bir alan olduğu kanıtlanmıştır. Bir dönem Arapların da yaşadığı bölgede filizlenen hurma ağaçları, zamanla diğer beldelere ve uzak diyarlara intikal etmiştir.² Besinsel değeri ve ekonomik önemi nedeniyle Sümerler, Bâbilliler ve Asurlular için vazgeçilmez bir meta hâline dönüşmüştür. Hurmadaki çok amaçlı verimin farkında olan Sâmî milletler, eski çağlardan itibaren, bu ağacı kutsal kabul etmiş ve onu insanlara fayda sağlayan kutsal meyveler arasında zikretmişlerdir.³ Hurma ağacından elde edilen ürünleri koruma noktasında kararlı bir duruş sergileyen Hammurabi de yasalarında onlara zarar veren kişinin para cezası ödemesini kanunlaştırmıştır.⁴

Erken çağlardan itibaren var olduğu bilinen hurma, semavî kitaplarda [Tevrat,⁵ İncil⁶ ve Kur'an⁷] bahsi geçen bir bitkidir. Genellikle son derece uzun gövdesi, bir sütun gibi silindirik yapısı ve heybetiyle etrafında yaşayan insanları etkilemeyi başarmıştır. Firavunların mezarlarında yapılan kazılar, tapınaklardaki yazıtlar, eski Mısırlıların ve Iraklıların Hz. İsa'nın doğumundan üç bin yıldan fazla bir süre önce avuç içi suni tohumlama sürecini keşfettiklerini göstermektedir.

Nûh Tufanı'ndan sonra Anadolu'nun güney kesimine yerleşen ve ardından Mezopotamya'da yaşayan neslin burada sayılarının da artmasıyla etrafa dağıldıklarını ifade eden nazariyeye göre⁸ Mezopotamya'dan Arap Yarımadası'na göç eden Araplar, çöl şartlarında hurmaya ayrı bir teveccüh göstermişlerdir. Bitkiler arasında dayanıklılığı ile ayırt edilen ve genel olarak yüksek sıcaklıkta, nem oranının düşük olduğu iklimlerde yetişen hurma, çöl insanı için büyük bir nimettir. Meyvesi güzel, görüntüsü hoş ve gölgesi serindir. Issız vahalarda, çölün derinliklerinde ve badiyelerde, ister ağaç ister çalı şeklinde olsun, etkileyici görüntüsüyle Araplar hurmanın yanı başında rahata ermişlerdir.⁹ Günlük yaşantılarını hurmanın kendilerine sunduğu imkânlar nispetinde ayarlayarak geçimlerinin bir kısmını hurmanın yetişmesine bağlamışlardır. Hurmaya duydukları sevgi neticesinde Araplar kitaplarında, yazılarında, araştırmalarında ve şiirlerinde ona çokça yer vermişlerdir.

Arap dünyasında tarih, düşünce ve medeniyet üzerinde derin uzantıları bulunan hurma, İslâmî ilimlerin ilk tedvin döneminden itibaren kaynakların satır aralarında ya da ana başlıklar altında işlenmiştir. İlginç olanı ise henüz bazı ilim dallarının tam olarak temayüz etmediği bir dönemde 2/8. asırdan itibaren hurmaya dair eserlerin telif edilerek bu etkinin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesidir. Erken dönemden başlayıp günümüze kadar devam eden bu kültürel devrim birçok eserin yazılmasını sağlamıştır. Hurma Arap literatüründe oldukça etkili bir sembol olduğundan bu çalışmada hurma özelinde yapılan te'lifat sıralanacak ve aynı konuda ciddi bilgi içeren ilk dönem kaynakları zikredilecektir. Sonrasında bu çalışmalar içerisinde İbn Vahşiyye tarafından yazılan ve son zamanlarda tahkiki yapılan risalenin yeri ve önemi belirlenerek müellif hakkında bilgi verilecektir. Nihayetinde tahkiki nüsha Türkçeye tercüme edilerek sonuç kısmında eserin değerlendirilmesi yapılacaktır.

¹ Kuruluşu MÖ 3800'lere dayanan Ur, Güney Irak'ta yer alan Zü Kar'daki Tel el-Mukayyer bölgesinde bulunan antik Mezopotamya'ya ait önemli bir Sümer şehir devletidir.

² Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân es-Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Bağdâd: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1405/1985), 5.

³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, (Beyrût: Dâru's-Sâki, 1422/2001), 1/208.

⁴ Yunûs Hameş Halef, "en-Nahle fi't-Tâbiri'l-Kur'ân", *Mecelletü'l-Terbiye ve'l-İlm*, 14/1 (2007), 101.

⁵ Hezekiel, 41/19; Ezgiler Ezgisi, 7/7. Tarihçe için bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab*, 5/77.

⁶ Barnabas, 113.

⁷ Kur'an-ı Kerim'de on yedi defa geçer. İlgili âyetler için bk. Bakara, 2/266; En'âm, 6/141; 13/Ra'd, 4; Nahl, 16/11, 67; İsrâ, 17/93; Kehf, 18/32; Meryem, 19/23, 25; Tâhâ, 20/71; Mü'minûn, 23/19, Suarâ, 26/148; Yâsîn, 36/35; Kâf, 50/11; Kamer, 54/20; Rahman, 55/11, 68; Haşr, 59/5; Hakka, 69/7; Abese, 80/32; Tebbet, 111/5.

⁸ Tevrât, *Elçilerin İşleri*, 2, 9; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 33.

⁹ Bkz. Tahsin Koçyiğit, Hz. Peygamber'in *Gündelik Hayatı-Hurma Deri Deve*, (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017).

1. LİTERATÜR BİLGİSİ

En verimli dönemini 20 ila 80 yıl arasına sıkıştırılan ve genelde 100 yıl kadar yaşayan hurma, ortalama bir insan ömrünün fazlasına sahiptir. 15-30 metre arasında değişen yüksekliği, tepe noktasına yoğunlaşan meyve ve dal birlikteliğiyle bütün ağırlığını baş kısma toplayan, bir lider duruşunu andıran hurma ağacı, 4 metre civarındaki yapraklarıyla da ilgiyi üzerine toplamaktadır.

Dünya üzerindeki ekim alanlarının genişliği, günlük hayatta sık kullanımı ve sağladığı faydalara bağlı olarak hurma, birçok eski imparatorluk ve dinde önemli kabul edilmiştir. Her dilde kendine has bir literatür edinmiş ve kaynaklarda yer bulmuştur. Dinlerde ibadetlerin bir unsuru ve parçası haline dönüşmüştür. Son din İslâm'ın da "hurma diyarı" olarak adlandırılabilir. Arap Yarımadası'nda ortaya çıkması yeni bir süreci başlatmıştır. Daha önceki hurma tecrübesinden yararlanmakla birlikte literatüre yeni kazanımlar sağlamıştır.¹⁰ Hz. Peygamber ile başlayan bu süreç halifeler devrinde de devam ettirilmiştir. Basra hurmasının değerini bilen Hârûnürreşîd "Yeryüzündeki tüm altın ve gümüşlere bakarsak, hiçbirisinin Basra'nın hurma ağaçlarının değerine ulaşamadığını görürüz."¹¹ diyerek hurmaya dikkatleri çekmiştir. İslâmî ilimlerin tasnif edildiği döneme denk gelen bu değerlendirmeler hurma teliflerinin artmasına ve kaynakların hurma bahislerine yönelmesine olumlu etki yapmıştır.

1.1. Hurma Türleri

Hurma, dünyanın birçok bölgesinde yetişen hurma ağacının küçük salkımlar halindeki meyvesidir. Bilimsel dilde *Phoenix dactylifera* olarak bilinir ve dünyada 5 bine yakın hurma çeşidi bulunurken, Arabistan'da yaklaşık 220 ve Medine'de ise 100'den fazla cins hurma ağacı olduğu belirtilir.¹² Bu çeşitlilikten dolayı Araplar her birini ayrı ayrı isimlendirmişlerdir.¹³ Bununla da yetinmeyerek çekirdekten filize ve fideden büyüdüğü zamana kadar hurma ağaçlarını farklı isimlerle telaffuz etmişlerdir. Sözlükteki muhtelif kullanımlar düşünüldüğünde hurma konusunda en zengin dilin Arapça olduğu rahatlıkla söylenebilir. Araplardaki bazı hurma isimleri şöyledir: Acve (العجوة), Anbera (العنبرة), Safâvî (الصفاوي), Seyhanî (الصيحاني), Cenîb (الجنيب), Lezv (اللوز), Bernî (البرني), Suka'î (الصقعي), Hudarî (الخصري), Sükkerî (السكري), Beyrûm (بيروم), Hulvetü'l-Cevf (حلوة الجوف), Husâb (الخصاب), Şebîbî (الشبيبي) Declé nûr (دجلة نور), Hâhâm (الحاخام), ez-Zühdi (الزهدي), Şehrîz (اشهريز), el-Halâs (الخلاص), Şeysâ' (الشيصاء) ve Mecdûl (المجدول) vb. Bunlardan Seyhanî, Acve, Cenîb ve aşırı derece sarı renkli etinin içinden çekirdeği görünen Lezv en iyileridir.¹⁴

1.2. Sağlık Üzerine Etkisi

Sağlıklı ve besin değeri yüksek bir bitki olan hurma, sıradan bir meyve olarak tüketilmesinin yanı sıra ilaç olarak da kullanılmıştır.¹⁵ Âyetlerdeki hurma vurgusuna yoğunlaşan Zehebî (ö. 748/1348) Hz. Meryem'e ikram edilen yiyeceğin gelişigüzel seçilmediğini ve bu tercihte hurmanın en iyi besinlerden birisi olmasının etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ Klasik kaynaklardaki iddialar bir yana laboratuvar analizleri ve tıbbi çalışmalar, hurmanın besin değerini ortaya koymaktadır. Her geçen gün yeni bulgularla vücut üzerindeki tedavi edici etkileri kanıtlanmaktadır. Bu denli faydası sebebiyle hurma mineraller açısından zengin maden ocağına benzetilmiştir. Zira büyük besin değeriyle insan vücudunun ihtiyaç duyduğu birçok maddeyi içermektedir. Bir kısmı insan bedeninin hastalıklardan korunmasına ve vücutta önemli

¹⁰ İlyas Uçar, *Hız Muhammed Zamanında Medine'de Günlük Hayat*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 110.

¹¹ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 5.

¹² Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1417/1996), 3/227-229; Koçyiğit, *Hız Peygamber'in Günlük Hayatı-Hurma Deri Deve*, 31.

¹³ İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 4/908.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dâru'l-Alemî, 1409/1989), 1/372-373.

¹⁵ Burhaneddin Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm: et-Târîhü'l-İktisâdî - el-İctimâî - es-sekâfî - ve's-siyasî*, (Beyrût: Dâru'l-Farâbî, 2001), 77.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî (Beyrût: Dâru İhyâü'l-Ulûm, 1410/1990), 89.

mayaların oluşmasına yardımcı olurken, bir kısmı da vücuda gerekli ısı enerjisini çok hızlı bir şekilde sağlamaktadır.¹⁷ İlk hasat edildiği dönemde yaş olan hurma yaş ve kuru olarak tüketilse de özellikle kuru hurma besleyicidir. Sünnette ise bir takva ve tevazu gereği olarak yaş ile kuru hurmanın birlikte yenilmesi tavsiye edilir.¹⁸ Neticede her halükarda hurmanın sayılamayacak kadar faydaları vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Çok besleyicidir: Hurma, vücuda yararlı mineralleri ve nemli içeriğiyle besleyici bir meyvedir.¹⁹ Kurutulmuş oldukları için kalori içerikleri çoğu taze meyveden daha yüksektir. Kalori değeri, kuru üzüm ve incir gibi diğer kuru meyvelerinkine benzer. Kalorisine rağmen hurma, önemli miktarda lifin yanı sıra bazı önemli vitaminler içerir. Fosfor, potasyum, kalsiyum ve magnezyum kaynağıdır.²⁰ Hurma iyi bir beslenme kaynağı olduğundan Ebrehe, Me'rib seddinin inşaatında çalışan işçilere hurmadan yapılan nebz ile beraberinde günlük hayatta sevilen yiyeceklerden et, un ve hurma vermiştir.²¹

İçindeki doğal şeker içeriği sebebiyle tatlı bir meyvedir ve tatlılığı nedeniyle beyaz şeker için ideal bir alternatiftir. Tadı ve zengin bileşenleriyle Ramazan ayının en önemli sağlıklı beslenme kaynaklarından biridir; çünkü uzun saatler süren oruçtan sonra vücudu nemlendirmek ve su sağlamak önemlidir. Oruç tutan kişi için hızlı bir enerji kaynağı olarak kabul edilir. Hurmanın bereketli oluşundan dolayı Hz. Peygamber oruçların öncelikle hurma ile şayet hurma yoksa suyla açılmasını tavsiye etmiştir.²² Ayrıca "İçinde hurma bulunan ev halkı aç değildir."²³ sözüyle hurmanın gündelik hayatın vazgeçilmez oluşuna ve önemli bir rızık olduğuna dikkat çekmiştir. Tüketimi konusunda bir çerçeve çizerek yemekte bulunanlardan izin almadıkça hurmayı ikişer ikişer yemeyi yasaklamıştır.²⁴

Lif oranı yüksektir: Yiyeceklerden yeterince lif almak genel sağlık için gereklidir. Lifli maddeler karaciğere kuvvet verir, sindirim sistemini yumuşatır. Bağırsak hareketlerini arttırır ve özellikle çam fıstığı ile birlikte tüketildiğinde bağırsakları temizler.²⁵ Yeterince tüketilmemesi halinde kabızlık, diş ağrısı ve baş ağrısı gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Aç karnına yenildiğinde bağırsaklarda toksinleri azaltır ve kurtları yok eder.²⁶ Hurma, doğal lif bakımından yüksektir ve 100 gr hurmada yaklaşık 8 gr lif bulunur.²⁷ Bu doğal lif, bağırsak hareketlerini düzenlemeye ve genel sindirim sağlığını iyileştirmeye yardımcı olur. Yüksek lifi sayesinde kolon kanseri riskini azaltır, kabızlığı önler ve bağırsak hareketini destekler.²⁸

Hastalıklara karşı etkilidir: Hurma, çeşitli hastalıkların riskini azaltmak da dâhil olmak üzere bir dizi sağlık yararına sahip çeşitli antioksidanlar sağlar.²⁹ Antioksidanlar, vücutta zararlı reaksiyonlara neden olabilecek ve hastalığa yol açabilecek oluşumlara karşı koruma sağlarlar.³⁰ İncir ve kuru erik gibi benzer meyve türleri ile karşılaştırıldığında, hurmalar oldukça yüksek antioksidan içeriğine sahiptir ve bu antioksidanlar farklı hastalıkları tedavi eder. Hurmanın tedavi edici etkisi sebebiyle Hz. Peygamber, hastalıkların tedavisinde hurmaya işaret etmiştir.³¹

¹⁷ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 8.

¹⁸ Nesâî, "Velîme", 74.

¹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, (Beyrût: Dâru'l-Hilal, ts.), 218

²⁰ Zekeriyâ Aktürk- Memet Işık, "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)", *Konuralp Medical Journal* 4/3 (Aralık 2012), 63.

²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab*, 8/260; Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 117.

²² İbn Mâce, "Sıyâm", 25.

²³ Müslim, "Eşribe", 26.

²⁴ Tirmizî, "el-Et'ime", 16.

²⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 218.

²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 219.

²⁷ Aktürk-Şık, "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)", 64.

²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 218.

²⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *et-Tıbbi'n-Nebevî*, thk. Mustafa Hıdır et-Türkî (Dâru İbn Hazm, 2006), 2/732.

³⁰ Aktürk-Şık, "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)", 64.

³¹ Ebû Dâvûd, "Tıbb", 12; Ebû İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 226.

Hurma, kolesterolü anında azaltabilir ve kilo yönetimine yardımcı olur.³² Islatılmış hurma, içinde bulunan şekerler nedeniyle idrar söktürücüdür. Göğüs hastalıklarına iyi gelir.³³ Özellikle bal, hurma veya incirle pişirilirse sesi temizler, bazı besinlerle tüketildiğinde akciğerleri besler, göğüs ve boğazı yumuşatır, öksürüğü ve astımı yatıştırır.³⁴ A vitamini içerdiğinden görme gücünü artırır ve göz nemini korur, gece körlüğü hastalığına karşı fayda sağlar. Boğaz tahrişini iyileştirir ve soğuk iklimlerde yaşayanlar için vazgeçilmez bir gıdadır.³⁵ Sinirleri güçlendiren A vitamini ve B1 vitamini içerdiğinden sinirler üzerinde sakinleştirici etkisi vardır. Yüksek oranda demir içerdiğinden kansızlığa çare olarak kabul edilir. Estetik açıdan da faydası bulunan hurma, cildi pürüzsüz tutan C ve D vitamini kaynağıdır. Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere sabahları belli miktarda iyi hurma, zehir ve büyü gibi müdahalelere karşı korur.³⁶ Bu sebeple Müslümanlar arasında "günde yedi hurma doktoru uzak tutar" düşüncesi mevcuttur.

Kemikleri güçlendirir: Hurma, kemikleri sağlıklı tutmak ve ilgili bozuklukları önlemek için çok önemli besinler olan demir, kalsiyum, potasyum, fosfor, bakır, selenyum ve magnezyum açısından zengindir. Ayrıca kanın pıhtılaşmasını düzenlemeye ve kemiklerinizi metabolize etmeye yardımcı olan K vitamini açısından da zengindir. Bu yönüyle kadınlarda menopoz sonrası kemik kaybını azaltabilir.

Akıl-ruh sağlığını destekler: Hurma, özellikle akıl ve ruh sağlığına faydalı olan B vitamini içerir. Düzenli tüketimi, Alzheimer gibi zihni hastalıkların riskini azaltır ve yaşlı bireylerin hafızasını korumada yardımcı olur.

Diyabeti kontrol eder: Diyabet, çoğunlukla ilaçlar ve insülin ile tedavi edilir. Hurma bu konuda tam bir takviye gıdadır ve kan şekerini ayarlayarak yağ seviyelerini düşürmeye yardımcı olur. İçeriğindeki lif sayesinde sindirimi yavaşlatır ve yemekten sonra kan şekeri düzeylerinin çok yükselmesini önler.³⁷

Normal doğumu kolaylaştırır: Hamileliğin son aşamalarında yenilen hurma, rahim kasının doğal kasılmasını sağlayarak, sağlıklı ve kolay doğuma yardımcı olur.³⁸ Nitekim Hz. Peygamber, kadınlara özel günlerinde hurma tüketmeyi tavsiye etmiş, ayrıca lohusalık döneminde yenilen hurmanın hem anneye hem çocuğa fayda sağlayacağını bildirmiştir.³⁹ Muhtemelen bu sebeple Hz. Meryem'e de hurma ikram edilmiştir.

Kısacası hurma Araplar için güzel bir yemek olmuş ve sayılı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.⁴⁰ Ancak onun faydası sadece insan üzerindeki etkilerle sınırlı değildir. Aksine yaprağı, meyvesi, kabuğu ve çekirdeğiyle birlikte hayvanlar üzerinde de büyük tesirlere sahiptir. Tarihi rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Araplar, özellikle de Medine ahalisi, develerini hurmalık alanlarda beslemiş ve hurma çekirdeğini ezerek yem yapmıştır.⁴¹ Hurmadan aldıkları enerjiyle develer sırtlarında güçlükle taşıyabilecekleri ağırlıkları bir ülkeden başka bir ülkeye nakletmişlerdir. Sadece develer değil koyunları da hurmayla saf katıksız bir şekilde beslemiş ve böylece onlardan elde edilen sütlerin veriminin ciddi bir oranda arttığını tecrübe etmişlerdir.⁴²

³² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbî'n-Nebevî*, 2/731.

³³ Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıbb'*, thk. Heysem Halife (Beyrût: Dâru İhyâ'u't-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002), 2/10.

³⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıbb*, thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî, (Beyrût: yy, 1999), 1/487.

³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 218.

³⁶ Müslim, "Eşribe", 26.

³⁷ Aktürk-Şık, "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)", 64.

³⁸ Aktürk-Şık, "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)", 65.

³⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 218.

⁴⁰ Nahl, 67; Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 117.

⁴¹ Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 84.

⁴² Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 7-10.

1.3. İslâmî Literatürdeki Yeri

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde, Arapların gündelik hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olan hurma zikredilmektedir: İçerisinde ırmaklar akan cennet bahçelerini tasvir ederken,⁴³ Allah'ın büyüklüğünü ve yaratmadaki kudretini dile getirirken,⁴⁴ Yüce Yaraticının insanlara bahşettiği nimetlerini hatırlatırken,⁴⁵ Hz. Meryem'in doğum sırasında yaslandığı ağacın niteliğini anlatırken,⁴⁶ emrine itaat etmeyen sihirbazları cezalandırmakla tehdit eden Firavun'dan bahsederken,⁴⁷ azaba uğrayanların savruluşlarını ifade ederken⁴⁸ ve Ay'ın evrelerini tarif ederek benzetme yaparken⁴⁹ hurmaya atıfta bulunulmuştur. On yedi yerde zikri geçen bu hatırlatmalarla hurmanın ne kadar kıymetli bir yiyecek olduğu belirtilmiş ve herkes tarafından bilinen bir ağaç olmasıyla benzetme ya da tasvir aracı olarak özellikle seçilmiştir.

Hurma bahçelerinin bol olduğu bir coğrafyada doğan ve hurma şehri Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber'in hayatında hurma hep var olmuştur.⁵⁰ Acıktığında meyvesiyle karnını doyurmuş, misafiri geldiğinde ikram etmiş, gölgesinde istirahat edip günlük hayatta kullandığı eşyaların bazılarını bu ağaçtan imal etmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla onun ana yemeği genelde hurma olmuştur. Eşlerinden nakledilen bir haberde Muhammed ailesi bazen bir ay boyunca sıcak yemek pişirmeden sadece su ve hurma ile gıdalarını temin etmiştir.⁵¹ Bu tercihte zühd anlayışı belirleyici faktör olmakla birlikte hurmanın besleyici yönü de etkili olmuştur. Allah Resûlü, gün boyu aç kalan bedeninin rahatlaması için önce orucunu birkaç yaş hurmayla, yaş hurma bulamadığı zaman kuru hurmayla, o da yoksa birkaç yudum suyla açmaya gayret etmiştir.⁵² Bazen de kavun ile birlikte tüketmiştir.⁵³ Özellikle Ramazan Bayramı günü birkaç tane hurma yedikten sonra bayram namazına çıkmıştır.⁵⁴ Hurmanın birçok faydası olduğundan onu tüketmeye önem vermiş ve her yaştaki insana da tavsiye etmiştir. Yeni doğan çocuklara isim vermeden önce hurma isteyip hurmayı bir süre ağzında dolaştırdıktan sonra tahnik denilen uygulamayı yaparak hurmanın beşikten mezara kadar tüketilmesi gereken bir ürün olduğunun altını çizmiştir. Temiz ve nezih oluşuyla hurmayı Müslümana benzeterek arada bağ kurmuştur.⁵⁵

Son derece sade ve gösterişten uzak olan Peygamber evindeki yastıklar hurma lifiyle dolu meşinden imal edilmişti. Onun mescitte hutbe vermek için kullandığı kütük de hurmadan mamuldü. Hurmanın günlük hayattaki bu işlevselliği verilecek güzel örneklerde hurma ağacını benzetme konusu yapmıştır. Bir defasında ashabına Müslümanlar gibi diri ve canlı kalması yönü ön plana çıkartılarak yaprakları dökülmeyen bir ağacı sormuş ve bunun hurma ağacı olduğunu açıklayarak hurmayı öven şu ifadeyi kullanmıştır: "Hurma, hastalığı yok eder ve onda hastalık yoktur."⁵⁶ İnsan ömrünün ve yaşantısının baharı olan hurmayı korumuş ve savaşlarda dahi kesilmemesini tavsiye etmiştir.

Sahip oldukları hurma nimetinin faydalarını ilahi kaynaklardan işiten sahâbe-i kirâm da günlük hayatlarında hurmayı tüketmiş ve hurma ağacının sağladığı faydadan her türlü yararlanmıştır. Tacirler, yolcular, komutanlar ve savaşçılar yanlarında hurma taşımışlardır.

⁴³ Bakara, 2/266.

⁴⁴ En'am, 6/141.

⁴⁵ Nahl, 16/41.

⁴⁶ Meryem, 19/23.

⁴⁷ Tâhâ, 20/71.

⁴⁸ Kamer, 54/20.

⁴⁹ Yâsin, 36/35.

⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 79; Uçar, *Medine'de Günlük Hayat*, 275. Hatta hicret yolculuğunda dahi hurma yemekten vazgeçmemiş, çadırına uğradığı Ümmü Ma'bed'den hurma istemiştir. Bkz. Mücahit Yüksel, "Hz. Peygamber'in Hicret Yolunda Ümmü Ma'bed'e Uğramasıyla İlgili Rivâyet ve Dâvet Metodu Açısından Analizi", *Marife* 17/1, (2017), 140.

⁵¹ İbn Mâce, "Zühd", 10.

⁵² Tirmizî, "Savm", 10.

⁵³ İbn Mâce, "el-Et'ime", 37.

⁵⁴ Buhârî, "İdeyn", 4.

⁵⁵ Buhârî, "İlim", 14; Tirmizî, "Emsâl", 79.

⁵⁶ Buhârî, "İlim", 4.

Devamlı seferde olanlar, güç ve canlılık kazanmak için hurma ile beslenmiş ve heybelerinde kendilerine yetecek kadar hurma bulundurmıştır. Yolda olduğu kadar savaşlarda da hurma temel gıdalardan biriydi. Nitekim Büyük Bedir Savaşı'nda ashâbını savaş için cesaretlendiren Resûlullah (sas) onları, düşmana karşı kararlı ve cesaretli olmaya teşvik etmiştir. Öyle ki dünyadaki anlık zaferlerini ve Yüce Allah'ın onları mükafatlandıracağını hatırlattığı zaman sahâbeden Umeyr b. Humâm heyecanlanarak elindeki hurmayı bırakarak şehadete koşmuştur.⁵⁷

Kur'an, Hz. Peygamber ve ashâbın verdiği önemle hurma Arapların sahip olmakla övündükleri bir yiyecek haline dönüşmüştür. Böylelikle edebiyatta, atasözlerinde ve şiirde yüksek bir konum elde etmiştir. Şairler onun hakkında şiirler, şarkılar söylemiş, edebiyatçılar ve belagat ehli onun vasfını ortaya koymada ustalaşmışlardır.

1.4. Üretim ve Ticareti

3.2. milyon km² Arap Yarımadası'nın üçte ikisi (yaklaşık 2.7 milyon km²) çöllerle kaplı olmakla birlikte tarıma elverişli geniş vahalar da bulunmaktadır. Buralarda büyük-küçük köyler, tarıma müsait yerler, meyve bahçeleri ve el değmemiş hurma bahçeleri mevcuttur. Verimin yüksek olduğu bu alanlarda hurma tarımı oldukça yoğundur ve Araplar asırlardır buralarda tarım yapmaktadırlar. Güneyden kuzeye doğudan batıya ülkenin her yerinde hurma ekimiyle karşılaşılır. Yemen'de çok fazla hurma bahçesinin de olmasından dolayı Arap coğrafyacıları burayı, eski dönemlerde, yeşil anlamına gelen "Hadrâ" şeklinde isimlendirmişlerdir.⁵⁸

İslâm'dan önce ve sonra hurma tarım, sanayi ve ticaret kenti olarak vasıflandırılan Negrân bölgesinde, Cennet vadisinde ve Me'rib bölgesinde üretilmiştir.⁵⁹ San'a bölgesinin hurması kalite bakımından göz doldurur ve hurmalardan bir kısmının cinsine "reis" ismi verilmiştir. Hadramût da hurma, tahıl, mısır gibi ürünlerle bilinir.⁶⁰ Umân'da hiç içine girilmemiş sık hurma tarlaları olduğundan bahsedilir.⁶¹ Asr-ı saâdet döneminde Mekke halkının "köyü" sayılan ve Mekkeliler'in hububat ürünlerini karşılamada güvendikleri Yemâme hububat, hurma ve meyve diyarındır.⁶² Dineveri'ye göre Yemâme tarım, hurma ve hayır sahibidir.⁶³ Meşhur şair A'sa Yemâme'deki tarımı gündem ettiği bir şiirinde Benî Hanîfe kabilesine ait Ird vadisinin hurmalarla dolup taşığını ifade etmiştir.⁶⁴

Medine'nin başlıca tarım ürünlerinden biri hurma olmuştur. Urve b. Verd isimli şair burayı "Hurmanın bittiği yer!" olarak nitelendirmiştir. Halkı geçim konusunda her zaman hurmaya güvenmiş ve hurma ekim yöntemlerinde büyük bilgi sahibi olmuştur. İslâm'dan önce Medine'deki en geniş ve güzel arazileri Evs ve Hazrec'in ileri gelenleri ile Yahudiler dikmiştir. İbn Hişâm (ö. 218/833) şöyle demiştir: "Yahudi büyüklerinden Muhayrik çok zengindi ve hurma bahçeleri genişti."⁶⁵ Yesribliler hurmanın üretimi, dökümü ve ticaretine önem verirlerdi. Hassân b. Sâbit şiirinde bu verimli toprakları şöyle vafsetmiştir:

*Çok güzel nehirler üzerine hurmalar ektiler,
Yüksek binaların üzerine üzüm asmaları ulaştırdılar,
Yesrib'te hurmalardan kaleler gibi yerler yaptılar.⁶⁶*

Hayber, volkanik bereketli topraklar ve bol hurmanın yetiştiği çiftliklerle meşhurdur. Hz. Peygamber (sas) Hayber ehliyle sulh yaptığında onlarla hububat ve hurmanın yarısını vermeleri

⁵⁷ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 7.

⁵⁸ Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb el-Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab*, (Leiden: Brill, 1884), 51.

⁵⁹ Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab*, 76, 102.

⁶⁰ Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab*, 86.

⁶¹ Dellû, *Cezîretü'l-'Arab kable'l-İslâm*, 79.

⁶² Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab*, 139-140.

⁶³ Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdülmin'im Âmir, (Mısır: Viâretü's-Sekaff, 1960), 16-17.

⁶⁴ Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî A'sâ, *Divân*, thk. Muhammed Hüseyin, (Mısır: Matbatü'n-Nemûziciyye, 1950), 19,15.

⁶⁵ Ebû Muhammed Abûlmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakka, (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955), 1/518.

⁶⁶ Hassân b. Sâbit, *Divân*, thk. Seydi Haneî Hasaneyn, (Kâhire, Matbaatü'l-Heyetü'l-Mısriyye, 1974), 137-138.

koşuluyla anlaşmıştır.⁶⁷ Vâdilkurâ hurma, hububat, baklagiller ve diğer ürünleri ekerek geçimlerini temin etmektedir.⁶⁸ Arap Yarımadası'nın kuzeyinde, Şam çölünün sınırına yakın olan bölgelerde gözelerden çıkan sularla hurmalıklar yetiştirilmiştir. Rumme Vadisi, Şemmar Dağı, Necid'in ortaları ve Devasır vadisi hurma tarlalarıyla kaplıdır. Kuruluşu Hz. Süleyman'a atfedilen Suriye çölünün ortasındaki Tedmür, hurma bahçeleri kadar pazarlarında satılan envai çeşit hurma ürünleriyle meşhur olmuştur.

Arap Yarımadası'nın en değerli tarım ürünü olan hurma, ticaretin de ana metaı idi. Antik dönemlerden itibaren Arap tacirler yarımadanın zenginlik kaynaklarından behûr (Yemen'de üretilen koku) ve hurmayı başka ülkelere ihraç etmişlerdir.⁶⁹ Hurma bu kadar kıymetli olunca Araplar alış verişlerini hurmayla yapmış ve hatta hurma karşılığı iş yaptırmışlardır.⁷⁰ Hz. Peygamber zamanında Medine şehrinin çarşılarında hurma, arpa ve buğday unu satılır ve özellikle de Benî Kaynuka çarşısında bu iş yapılırdı.⁷¹ Zengin tüccarlar paralarını ödeyemeyen küçük tarla sahiplerinin meyvelerini müzabene⁷² ile alırdı. Günümüzde 160 milyon hurma ağacıyla Araplar yılda yaklaşık 6,6 milyon ton olan üretim yaparak birçok bölgenin hurma ihtiyacını karşılamaktadırlar.

1.5. Kullanım Alanları ve Tüketimi

Hurma, ağacı, dalları ve meyvesiyle pek çok faydası olan bir üründür.⁷³ Asırlar boyu değişmeyen misyonuyla hurma Araplar için güzel bir yiyecektir. Özellikle Bedevîlerin ana yiyeceği deve sütü ve doğadan elde ettikleri hurmadır.⁷⁴ 15. yüzyılda kahvenin keşfi ve Arap kültürüne hızlı intibakından sonra kahve ile hurma ayrılmaz ikili olmuştur.⁷⁵ Doğal halde tüketiminin yanında ondan çeşitli içecekler, şarap, pekmez ve ekmek elde edilir.⁷⁶ Arabistan'da ekmek genelde hurma ve arpadan yapılır. İçeriğindeki bileşenler nedeniyle sayılı hastalıkların tedavisinde de kullanılır.⁷⁷

1.6. Hurmaya Dair Kitaplar

Sicistânî'nin (ö. 255/869) ifadesiyle "Hurma ağacı, ağaçların efendisi, sahraların kralı, tarlaların emiri, bahçelerin ve bostanların gelinidir. Arapların kökü ve marangozluklarının temelidir."⁷⁸ Dinî nasların, peygamberlerin ve fikir sahiplerinin hurmadan övgüyle bahsetmeleri erken dönemden itibaren hurmaya dair geniş bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Araplar için vazgeçilmez bir bitki olan hurmanın ekiminden hasadına ve meyvesinin tüketimine kadar konular kaynaklarda işlenmeye gayret edilmiştir. Bilgiler arttıkça temel kaynaklarda yer edinmiş, başlıklar çoğalmış ve bir müddet sonra müstakil kitaplar yazılmaya başlamıştır. Tespitlerimize göre en erken 2/8. asırda kaleme alınan eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, bir kısmının adı ve yazarı kalmıştır. Bunlar şöyledir:

1. Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 209/824), *Kitâbü'n-Nahl* (كتاب النخل): Hurma konusunda ilklerden olan eser günümüze ulaşmadığından içeriği hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁹

⁶⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Futûhü'l-buldân*, Kahire: Matbaatü'l-Mevsûât, 1319), 23.

⁶⁸ Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 85.

⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab*, 1/57.

⁷⁰ Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 83.

⁷¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab*, 13/58; Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 84.

⁷² Müzabene, olmamış hurmayı dalında olmuş hurmaya karşı satma.

⁷³ Ahmed İbrahim eş-Şerîf, *Mekke ve Medine fî'l-cahiliyye ve ahdi'r-Rasûl*, (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1985), 257.

⁷⁴ Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 95.

⁷⁵ Hakan Temir, "Arabic Qahwa and Its Serving as an Element of Cultural Heritage". *Harran İlahiyat Dergisi* / 48 (Aralık 2022): 1-18.

⁷⁶ Nahl, 16/67.

⁷⁷ Dellû, *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm*, 77.

⁷⁸ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 5.

⁷⁹ Fuat Sezgin, *Târihü't-turasi'l-Arabî*, Arapça Çev: Arife Mustafa, (Arabistan: Camiatü Muhammed b. Suûd, 1408/1998), 2/685.

2. Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830), *Kitâbü'n-Nebât/Temr* (كتاب التمر /النبات): Basra dil mektebinden Ebû Zeyd'in botanik ve hurmaya dair çalışmaları olduğu bilinir.⁸⁰
3. Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), *Kitâbü'n-Nahl ve'l-kerm* (كتاب النخل والكرم): August Haffner tarafından tahkik edilen eser 1902 yılında birinci, 1914 yılında ikinci baskısıyla Beyrût'ta neşredildi.⁸¹ Şam'daki el-Melik ez-Zâhir'in kitaplığındaki bir fotokopiden yeniden üretildi ve *el-Meşrik* Dergisinde (beşinci yılın sayıları) yayınlandı ve bazı dilbilimsel açıklamalarla birlikte Arapların sözlüklerinden alıntı yapıldı.
4. Muhammed b. Ziyâd İbnü'l-Arabî el-Kûfî (ö. 231/846), *Kitâbü Sifetü'n-nahl* (كتاب صفة النخل):⁸² Lügat âlimi ve şair kimliğiyle tanınan İbnü'l-Arabî'nin bu eserinin aslı kayıptır.
5. Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî (ö. 231/846), *Kitâbü'z-Zer' ve'n-nahl* (كتاب الزرع والنخل): Basra dil mektebine mensup dil ve lügat âlimi olan Bâhilî'nin eserinin orijinali kayıptır.⁸³
6. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz (ö. 255/869), *Kitâbü'z-Zer' ve'n-nahl* (كتاب الزرع والنخل):⁸⁴ Hurma, zeytin ve üzüm bitkilerine dair önemli bir eser olup zamanımıza kadar gelmemiştir.
7. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), *Kitâbü'n-Nahl/Nahle* (كتاب النخلة أو كتاب النخل):⁸⁵ Hurma'nın ziraati ve tüketimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içeren kitap bu sahada sonraki nesillere intikal eden ve birçok neşri yapılan çalışmadır. Eserin ilk neşri 1873 yılında müsteşrik Bartolomeo Lagumina tarafından yapılmıştır.⁸⁶ İtalya'nın güneyinde tarihi otonom bölge olan Sicilya'daki Palermo'da İtalyanca neşredilen kitabın baskısı artık nadir bulunan eserlerdendir. Daktiloyla yazılmış iki nadir nüshasından bir tanesi Irak'ın Merkez Kütüphanesi'nde diğeri de Abdülcebbar Kütüphanesinde mevcuttur.⁸⁷ Alanın temel kaynağı olması sebebiyle Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Bağdat 1405/1985) ve İbrâhim es-Sâmerrâî, tarafından (Riyad/Beyrût 1405/1985) tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁸⁸
8. Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî (ö. 256/870), *Kitâbü'n-Nahl* (كتاب النخل): Eser günümüze ulaşmamıştır.⁸⁹
9. Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (ö. 290/903), *Kitâbü'z-Zer' ve'n-nebât ve'n-nahl ve envâ'i's-şecer* (كتاب الزرع والنبات والنخل وأنواع الشجر):⁹⁰ Kûfe mektebine mensup gramer, lügat ve edebiyat âlimi Mufaddal b. Seleme'nin kitabının aslı kayıptır.
10. Muvaffakuddîn Abdüllatîf b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 629/1231), *Makâletü fî'n-nahl* (مقالة في النخل): 599 yılında Mısır'da yazdığı bu eserde hurmaya dair önemli bilgilere yer vermiştir.

⁸⁰ Sezgin, *Târihü't-turasi'l-Arabî*, 2/636; Hüseyin Elmalı, "Ebû Zeyd el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/271.

⁸¹ Sezgin, *Târihü't-turasi'l-Arabî*, 1/498, 500.

⁸² Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, 2. Baskı (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997), 95; Sezgin, *Târihü't-turasi'l-Arabî*, 1/498.

⁸³ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, 2. Baskı (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997), 79; Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920), *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, (Beyrût: Dâru İhyaü't-Turasi'l-Arabî, trz), 4/300.

⁸⁴ Mustafa Şekka, *Minhacü't-telif inde ulemai'l-Arab*, (Beyrût: Dâru İlmî'l-Melayin, 2004), 140.

⁸⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 82.

⁸⁶ Zülfikar Tüccâr, "Ebû Hâtim es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 39/139-141.

⁸⁷ Adil Muhammed Ali, "Nahletü't-temr fi masâdiri'l-Arabiyyeti kadîmen ve hadîsen", *Mecelletü Âlimü'l-Kütüb*, 24/2-1 (1423).

⁸⁸ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 1-128.

⁸⁹ Sicistânî, *Kitâbü'n-Nahle*, 11.

⁹⁰ Sezgin, *Târihü't-turasi'l-Arabî*, 1/249.

11. Emîn b. Hasen el-Hulvânî (ö. 1316/1898), *Cenyü'n-nihle fî keyfiyyeti garsi'n-nahle* (كتاب جنى النخلة في كيفية غرس النخلة): Hurma ziraatını de konu edinen çalışma bir risale olup müellifin *Muhtasaru Meâtî'i's-su'ûd* adlı kitabına ilave edilerek basılmıştır.
12. Kasım el-Kâysî, *Kitâbü Şerhü's-sadr fî'n-nahl ve temûr* (كتاب شرح الصدور في النخل والتمور).

Klasik Arapça kaynakların yanında Türkiye'de de bu konuda akademik araştırmalar yapılmıştır. Örneğin Tahsin Koçyiğit Hz. Peygamber'in gündelik hayatında hurma, deri ve deveyi birlikte düşünerek bu üçlüye dair rivayetleri toplamıştır.⁹¹ Bahse konu çalışmada Medine'deki hurma ziraatını ve Asr-ı saâdetteki kullanım alanlarını mücmel bir şekilde görmek mümkündür.

1.7. Hurma Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar

1. Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), *el-Ğarîbü'l-musannef* (الغريب المصنف):⁹² Arapçadaki nadir ve garip lafızları izah için yazılan mu'cem türlerinin ilklerinden kabul edilen bu çalışmada hurmaya dair bilinmeyen kelimeler izah edilmektedir.
2. Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî (ö. 282/895), *Kitâbü'n-Nebât* (كتاب النبات): Bitkiler, özellikle de Arabistan'da yetişen bitkiler üzerine sınıflandırılan, en önemli Arapça kitaplardan biri olarak kabul edilen kitabın içerisinde hurma ve ziraatine dair geniş bir bölüm vardır.
3. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Kays b. el-Muhtâr el-Keldânî (Hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında yaşadı), *el-Filâhatü'n-nabatiyye* (كتاب الفلاحة النبطية).⁹³
4. Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî (ö. 360/971), *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab* (صفة جزيرة العرب).
5. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 390/1000 civarı), *Ahseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم).
6. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009), *Kitâbü't-Telhîs fî ma'rifeti esmâ'i'l-esyâ'* (التلخيص في معرفة أسماء الأشياء): Kırk bölümden oluşan eserde meteoroloji ve botaniğe dair geniş bilgiler yer almaktadır.⁹⁴
7. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde (ö. 458/1066), *el-Muhassas* (المخصص): Eserin içerisinde yer alan "Kitâbü'n-Nahl" başlığı altında hurma ziraatı hakkında detaylı bilgi verilir.⁹⁵

2. HURMA RİSALESİ YAZARI İBN VAHŞİYYE'NİN HAYATI [Tercüme]⁹⁶

İbn Vahşiyye kendisine birçok eser isnad edilen; ancak doğumu, çocukluğu ilim tahsili ve hayatının geri kalan kısmı bilinmeyen meçhul müelliflerden birisidir. Kaynaklardaki çelişkili rivayetler sebebiyle hakkında pek çok tartışma olup, hayatı konusunda kesin yargılardan kaçınılmaktadır. Biyografisindeki belirsizlik sebebiyle bazı âlimler, böyle bir şahsiyet olmadığını dahi iddia etmişlerdir. Ancak İbnü'n-Nedîm, onun kendisinden birkaç asır önce yaşayan birisi olduğunu ve talebesi Ebû Tâlib Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın kendi döneminde yaşadığını söyleyerek hayatı hakkındaki şüpheleri kısmen ortadan kaldırmıştır.⁹⁷ Yine İbnü'n-Nedîm'in onun Mısırlı simyacı Osman b. Süveyd el-İhmîmî ile mektuplaştığını ve bazı konuları aralarında konuştuklarını ifade etmesi de bu konudaki şüpheleri bir nebze hafifletmiştir.⁹⁸

⁹¹ Koçyiğit, Hz. Peygamber'in Gündelik Hayatı-Hurma Deri Deve, 1-340.

⁹² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *el-Ğarîbü'l-musannef*, thk. Safvân Adnân, (Medine: Mecelletü'l-Camiatü'l-İslamiyye, trz).

⁹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, (Bağdad: Mektebetü Müsenna, 1941), 1/172.

⁹⁴ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü't-Telhîs fî ma'rifeti esmâ'i'l-esyâ'*, thk. Azze Hasan, (Dimaşk: Dâru't-Talâs, 1996).

⁹⁵ Bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, 3/209.

⁹⁶ Bu bölümden itibaren okuyucuların risaleyi birebir tanımları için risalenin Arapça metni Türkçeye olduğu gibi tercüme edilecektir. Böylelikle okurların metnin orijinal hâlini görmeleri sağlanacaktır.

⁹⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 378.

⁹⁸ Mahmut Kaya, "İbn Vahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/436.

İbnü'n-Nedîm'in ifadesine göre İbn Vahşiyye 10. asırda Bağdâd'da yaşamıştır. Soy itibarıyla Keldânî olduğundan atalarından miras kalan dili iyi bildiği düşünülmekte ve İbnü'n-Nedîm'in sehven Nabatîce dediği Süryânîce'ye de hâkim olduğu bilinmektedir. Dildeki maharetiyle Arapça'ya tercüme yapan İbn Vahşiyye botaniğin yanında merak duyduğu sihir, tılsım ve simya alanlarında çeviriler yaparak birçok eser yazmıştır.⁹⁹

3. İBN VAHŞİYYE'NİN RİSALESİ

3.1. Risalenin Mevsukiyeti

Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. el-Muhtâr el-Keldân/en/Nabtî, kimya ve gizli ilimler (simya) alanında birçok kitap tasnif etmekle meşhur olan bir kimsedir. Gerçek bir şahsiyet olup olmadığı konusundaki tartışmaları bir kenara bırakan İbnü'n-Nedîm, onun hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır: “O, tılsım işlerini yapan ve bu konuda üretimde bulunan (bu mesleği yapan) bir sihirbazdır. Bu alanlarda hatırı sayılır bir yeri vardır.... Kendisinin sihir ve tılsımlar konusunda kitapları olup, *Kitâbü Tardü's-Şeyâtîn* (Şeytanları Kovma Kitabı), *Kitâbü Sihri'l-kebîr* (Büyük Sihir Kitabı) vb.... Tarımla alakalı *Kitâbü'l-Filâhütü'l-kebîr ve's-sagîr* ... bunlardan bazılarıdır.”¹⁰⁰

Müellif te'lif ettiği eserlerde, kendilerinden önce yaşayan Nabatîlerin ilim konusunda ne kadar uzman olduklarını ispat etmeye çalışmıştır. Denildiğine göre çok sayıda te'lif ettiği eserler içerisinde en meşhur kitap *el-Filâhatü'n-nabatîyye* (Nabatîlerin tarımcılığı) Eski Bâbillilerden alıntılanarak oluşturulmuştur. Chwolson bu görüşü (*el-Mecmeü'l-İmparatorî*, cilt: 8) eserinin ta'likinde şiddetle savunmaktadır. Cutschmid ve Nöldeke ise bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Aynı şekilde ilk olarak oryantalist Van Hammer tarafından yayınlanan *el-Ebcediyâtü'l-kadîme* (Eski Alfabeler) kitabında mesele tartışılmaktadır.¹⁰¹

3.2. Hurma (en-Nahl) Risalesi

Anlaşıldığı kadarıyla, bu risale meşhur *el-Filâhatü'n-nabatîyye* kitabının bölümlerinden birisidir. Çünkü müellifin hayat hikayesini ve eserlerini anlatan İbnü'n-Nedîm onun eserlerini sıralarken bu risale hakkında hiçbir şey söylememiştir. Diğer taraftan biz, hurma konusunda [İbn Vahşiyye'nin] kitabının son bâbında böyle bir meseleyi ele aldığını biliyoruz.¹⁰² [Üstelik hurma konusunda kendisine atfedilen böyle bir risale mevcut olduğuna göre o halde bu risale onun kitabının bir bölümü olmalıdır.] Değindiğimiz gibi İbnü'n-Nedîm *Kitâbü'l-Filâhütü'l-kebîr ve's-sagîr*'den bahsederken muhtemelen kastettiği şey *el-Filâhatü'n-nabatîyye* idi. Belki de bu kitabı özetleyerek *el-Filâhütü's-sagîr* şeklinde isimlendirdi.

el-Filâhatü'n-nabatîyye kitabı, bu konuda tasnif edilen en eski kitaplardan biridir. Kitap, İbn Vahşiyye en-Nibtî'nin Bâbilliler ile diğer âlimler gibi eski ümmetlerin ilimlerini miras alan Âramîlerden aktardığı bilgileri içerir. Bu tarihi değeri nedeniyle bu konudaki en ünlü kitaplardan biridir. Belki de yazara Keldânî nisbesi verilmesinin nedeni buydu. Bununla birlikte bir grup araştırmacı, (kitabın) İbn Vahşiyye'nin eserlerinden olmadığını, onu İbn Vahşiyye'ye nispet eden yani kitabın yayınlandığı sırada Müslüman kardeşlerinden gelecek tepkilerden kurtarmak, ikiyüzlülük ve iftira suçlamasından kendisini aklamak için ölen Ebû Tâlib ez-Zeyyât'ın kalıntılarında (eserlerinden) olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰³

Bizi, “en-Nahl” Risalesi'nin, bu büyük kitabın materyalinden geldiğini (bölümlerinden olduğunu) söylememize iten şey, müellifin söz konusu *el-Filâhat* kitabının girişinde “Orijinal kitap, ondan binlerce yıl önce “Kusami” adlı bir Bâbilli bilge tarafından, kendisinden çok daha eski “Diğrit ve Tibuşad ...”in telif ettiği kitaplardan alıntı yaparak yazılmış olduğunu söylemesidir. İbn Vahşiyye için de bunu Keldânî¹⁰⁴ veya Nabatî dilinden -eski Bâbil dilini

⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 439.

¹⁰⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 447. İbnü'n-Nedîm onun yaşadığı dönemle ilgili herhangi bir bilgi vermedi.

¹⁰¹ Bu konuda bkz. Dâiretü'l-Meârifü'l-İslâmiyye. Ayrıca Âdil Ebü'n-Nasr tarafından kaleme alınan *el-Filâhatü'n-nabatîyye*, (baskı: Beyrût 1958) adlı esere müracaat ettim.

¹⁰² Bkz. *el-Filâhatü'n-nabatîyye*, 22.

¹⁰³ Aynı kitaba bkz. 6.

¹⁰⁴ Keldânîleri kastediyor olabilir.

kastediyor- 291/903'te Arapçaya çevirdi"¹⁰⁵ demesidir. Yine 318/930'da da onu öğrencisi Ebû Tâlib Ahmed b. Ali b. Ahmed ez-Zeyyât'a yazdırmasıyla eserin mevsukiyeti netleşmiştir.

İbn Haldûn, *Mukaddimesi*'nde, "Yunanlıların kitaplarından, Nabatî âlimlerine atfedilen ve alanında büyük bir bilgi birikimini içeren *el-Filâhatü'l-Nabatiyye* kitabı, çevrildi." demiştir.¹⁰⁶ *en-Nahl* risalesinde onun bu büyük kitabın bir parçası olduğunu teyit eden Yunanlılardan alıntılar da yer almaktadır. Kitapta tarım ve bitkilerle ilgili bol miktarda bilimsel materyal vardır. Bununla birlikte, hurafelerden ve batıl düşüncelerden de bahsedilir. Belki, çağımızda bilinen deneysel ve bilimsel araştırmalardan bilgisi olmayan o eski çağlardakilerin yazdığı eski kitaplarda bu düşüncelerin olması doğaldır. Bu, bugün yayınladığımız *en-Nahl* risalesinin İbn Vahşiyye'ye atfedildiğini doğrulamaktadır; çünkü bu bilimsel materyali içermekle birlikte, doğru bilgiyi bilimsellikle uyuşmayan batıl düşünceler ile karıştıran bazı yöntemlerden kaçmadığı açıktır.

Bu risale, Allame Mahmud Şükri el-Âlûsî'nin (1857-1924) el yazısıyla yazılmış olup İslami İlimler Enstitüsü dolabında 83 numara ile muhafaza edilmektedir. 324/936 yılı Cumâdülahir ayının on ikisinde yazılan ve şehir dolabında muhafaza edilen el yazısıyla yazılmış tek nüshadan kopyalanmıştır. Papa Anistâs Mârî el-Kermelî/el-Kermilî (1866-1947),¹⁰⁷ söz konusu enstitünün dolabında 87 numara ile muhafaza edilen bir kopyasını kendisi için çekti. Bunların her ikisi de Enstitü tarafından Sayın Mihail Avvâd'ın el yazmalarından temin edilen nüshalardır. el-Âlûsî'nin nüshası çok kaliteli, nesih hat tipi ile yazılmış ve 20 cm x 13,5 cm boyutlarında beş sayfadan oluşup her sayfada 18 satır vardır.

Teknolojinin ilerlediği bu çağda bilimsel tarihin ve diğer bilim alanlarının araştırmalarında araştırmacıların başvurabileceği yararlı bir materyal olmak üzere bu risalenin okuyuculara basılı olarak sunulmasını yararlı görüyoruz.

3.3. Risalenin İçeriği

Hurma ağacı, çokluğundan dolayı neredeyse sayılamayacak kadar bol çeşidi olan bir ağaçtır. Çeşitlerinin farklılığı, bölgelerin ve havanın farklılığı sebebiyledir. Hurma ağaçlarının isimleri, renkleri ve şekillerinin değişmesiyle değişir. Bir kısım var ki kendiliğinden yetişir onlara berrî/kara (البري) denilir. Başka bir kısmı da su kenarında yetişir ona ubrî (العبري) denilir. Yine acve (العجوة), şehriz (الشهريز) ve şeysâ (الشيصاء) hurma çeşitlerinin bir türüdür. Bunlar bütün hurma ağaçlarının en düşük kaliteli olanlarıdır.

Haccâc el-Gırnâtî -Allah ona rahmet etsin- Liyontins'in sözünü naklederek şöyle söylemiştir: "Kim ki hurma ağacını yetiştirmek/tohumunu ekmek isterse derinliği ve genişliği iki zira' olan bir çukur kazması lazımdır. Çukur açıldıktan sonra içine gübre ile karıştırılmış saf ve verimli bir toprak ile doldurulur. O çukurda bir zira'ın yarısı kadar bir boşluk bırakılır. Tohum da filizlenmesi gecikmesin, yamuk ve kalitesiz olarak çıkmasını diye uzunlamasına değil de yanlamasına çukurun ortasına bırakılır. Daha sonra seyreltilmiş, içinde gübre ve kaya tuzu değil, deniz tuzu bulunan verimli ve saf bir toprak ile örtülür. Bu amaçla bırakılan toprak boş alanı kapsayacak kadar olmalıdır. Daha sonra bunların hepsi kuru ince dallar 'yapraklar' ile örtülür. Yeşerene kadar her gün sulanır. Yeşerdiği zaman ise tuzlu kısım kuruyana kadar bırakılacağı /sürekli kalacağı başka bir yere nakledilir.. Kimisi de onu tuzlu olmayan bir yere yerleştirir ve o yere de deniz tuzundan ihtiyaç duyduğu kadar bırakır. Fidan kolayca ve sıkıntısız bir şekilde çıksın diye her sene etrafları kazılarak bulunduğu iç çukur genişletilir. Bu şekilde elde edilen fide vakti gelmeden meyvesini verir, hurması da iri, bol ve hoş olur. Genelde daha fazla tatlı ve sakız gibi olur. Bulduğu çukur genişledikçe deniz tuzu da ona göre atılır. Eğer bu tuz ona verilmez ise tatlılık oranı az olur, hacmi küçülür, verimliliği azalır, etli yeri seyreltilmiş/gevşek olacağı gibi hurma ağacının ömrü de azalır."

¹⁰⁵ Sefinetu'r-Ragib hitabındandır. Bk. s. 671.

¹⁰⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 431, Beyrut baskısı.

¹⁰⁷ Iraklı Hıristiyan dilci, edip, tarihçi ve gazeteci yazar. Bkz. Bedreddin Çetiner, "Kermelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/293. Çeviren.

Demokritos (MÖ 370) ise şu görüşü savunmuştur: “Muhakkak ki çukurun derinliği bir zira’ kadar olursa da yeterlidir. Daha sonra saf toprak ve gübre ile doldurulur, tohumlar kapatılıp çekirdeğin çatlağına ulaşacağı şekilde çukura atılır. Bu işi yapan böyle yaptıktan sonra onun üstüne saf gübreli toprağı deniz tuzu ile karıştırıp nihayetinde çekirdeğin üzerine atar. Bu işlemi tamamladıktan sonra tohum yeşerece kadar her gün sular. Yeşerdikten sonra artık sürekli kalacağı yere nakleder. Başkaları ise onu farklı bir yere nakletmeyip bulunduğu yerde bırakırlar. Böyle yapanlar onu başka bir yere nakletmeye gerek duymazlar; çünkü kazdıkları her iki çukur arasında iki ba’ (kulaç) ya da daha fazla mesafe bırakırlar. Ancak birinci yöntem daha iyidir. Hele ki küçükken onu bulunduğu yerden nakletmek daha iyidir. Onu bulunduğu yerden nakil yapmayan, her sene etrafına bakım yapması ve kazdığı yerlere deniz tuzu atması zikrettiğimiz sebepler için lazımdır.”

İbn Haccâc şöyle söylemiştir: “İrak’ta bazı insanların hurma ağacını dikmek için kazdıkları çukura tuz koymadan hurma ağacını diktiklerini gördüm. Başkalarının da çekirdeği yarmadan ektiklerini gördüm. Bu benim için daha güzel bir fikirdir. Çünkü Iraklıların hepsi çekirdeği yarmadan ekerler. Böyle yaptıklarından dolayı verimli ve meyvesi lezzetli bir hurma ağacının yetiştirdiklerine şahit oluruz. Bir de bilinsin ki sadece tohum ekmekle ve hurma fidesini dikmek ile yetinenler, bataklığın/tuzlu yerin hurma ağacının verimliliği için daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Tuzlu yer olmazsa onun yerine o yere tuz bırakılır.”

Dıgrıs şöyle söylemiştir: “Hurma fidesinin dikim işi yapanın şu vasıfları taşıması güzeldir; mizacı yumuşak, vücut yapısı balgamlı, dolunayı seven, vücudunda bir ayıbı olmayıp tam ve sağlam biri olmalıdır. Dikimi hilalin ikinci gününde/ayın hilal şekli aldığı vaktin ikinci gününde yapmamalıdır. Diken kişi fideye karşı sevinçli ve güler yüzlü olmalıdır. Dikime kendini zorlamayıp dikim işini çok seven biri olması iyidir. Onda her hangi bir kötü koku veya hüznün bulunmamalıdır. Tersine özelliklere sahip olanların hurma fidesi dikmesi yanlış olur. Zira bu vasıfları taşıyan bir kişinin diktiği hurma ağacı çeşitli kusurlar ve hastalıklardan dolayı tiksindirici bir hal alır. Dişisi de nadiren döllendir. Gövdesinin dikenini de az olur.”

Bir hurma ağacından çokça çekirdek ekilse her bir tohumdan ayrı ayrı hurma gelir. Bu Allah’ın nebatların hilkatine verdiği bir özelliktir. Allah onlara bereket vermiş ve Âdem’i de onların yaşadığı topraktan yaratmıştır. Bu hurma ağaçları arasında bazen şeysâ’ bazen de şehriz hurmaları¹⁰⁸ (hem kalitelisi hem de kalitesizi) olur. Bunda şaşılacak bir şey yok; çünkü bütün yaratılmışların yaratılışları tek tip değildir. Akıllı-akılsız, canlı-cansız hiç fark etmez durum böyledir. Garip olan şudur ki bir hurmadan gelme değişik hurma ağaçlarının çekirdeklerinden yeni bir ekim yaptığında meydana geldikleri ana hurmaya dönüşür. Hilkatini istediği zaman aynı istediği zaman ayrı yapan Allah’ı bütün eksikliklerden tenzih ederim.

Hurma fidesi ve hurma, kendisinin annesi dediğimiz asıl ağacının cinsinden olur. O hurma ağacının iliği, yaprağı ve yağı bir fark olmaksızın aynı şekildedir. Bazen hurma ağacı iliği yeniyor ki onun tandırdan yeni çıkmış taze bir ekmek olduğunu düşünürsün. Şu söylenecek dölleme üslubu senin için daha kolay olacaktır; öncelikle sen hurma ağacının damızlık/fide için kullanılan polenleri alıp ince ve küçük olan toz taneciklerinin uçmaması için sıcak ve rüzgârın esmediği bir mekânda kurutursun. Daha sonra sen o damızlık/fide için alınan polenleri seneye saklarsın. Saklaman için de o polenlerin bulunduğu kapları¹⁰⁹ açıp salkımları tutam tutam dilimlersin.

Bazıları hurma ağacının iliğinden lezzetli bir ekmek elde ederler. Bu işten anlayanlar taze hurma ağacı iliğinden alıp parça parça yaptıktan sonra güneşte kuruturlar, kuruma işlemi bittikten sonra güzel bir şekilde değirmende öğütürler. Un şekline geldikten sonra arpa ve buğday unu ile karıştırılarak hamur yapılır, hamur yapıldıktan sonra uzun bir müddet bekletilir. Sıcak ve çok tuzlu bir su ile tekrar hamur haline getirilir, kabardıktan sonra da tandırda ekmek yapılır. Bazı insanlar da onu iki veya üç defa yoğurur her defasında içine tuz koyar. Her hurma ağacının iliği, kendisinden bu unun çıkarılması için elverişlidir.

¹⁰⁸ Hem şin hem de sin ile olur. Bir hurma çeşididir. Araştırılan bir kelimedir. Lisan’a bkz.

¹⁰⁹ Kaykat ve Kaykaye, polenin bulunduğu kaptır.

Çoğu kimseler şöyle söylemiştir: Hurma ağacı, hem kumda hem de düz yerde yetişebilir; ancak hurma ağacı bataklığı/tuzlu yeri daha çok sever. Çeşitlerinin çoğaltılması için en güzel yol çekirdeklerini ekmektir. Zamanından önce meyve vermesi ise ana hurma ağacının etrafındaki fidelerin alınıp dikilmesi gerekir. Bazıları hurma yaprağı veya yarım fideyi dikmeyi denemişler ancak denemeler birkaç gün içerisinde hepsinin kurumasıyla sonuçlanmıştır. Tohumlar, en verimli hurma ağacından seçilerek alındıktan sonra ekilir. Onlar yeşerdikten sonra daha iyi bir yere nakledilir ve orada devamlı olarak bırakılır. Nakledildiği yeni yerde iyice kök salması için hem derinliği hem de genişliği iki zira kadar olan geniş bir çukura sabitlenir. Çukurun içine de tezek ve saf toprak bırakılır.

Kastos şöyle söylemiştir: “Bu sayılanlar ile beraber de deve pisliği ile dışkı/hayvan gübresi karıştırılırsa dikim de daha iyi olur. İbn Fâdıl, şu görüşe gitmiştir; iki sepet gübreye dört ritl katılırsa verimli ve kaliteli olur. Tohum, zikredilen şekil üzere hazırlanan bir yere ekilir yanlamasına dikili olarak değil de genişlemesine çukurun ortasına bırakılırsa ancak filizlenir. Kitmîr'i “hurma çekirdeğinin göbek tarafını” yukarı yöne doğru nekîr'i “Çekirdeğin yarık tarafını” da aşağıya doğru getirmek daha iyidir. Kalınlığı iki parmak olacak şekilde bu kısım zikredilen karışım ile örtülür. Bu ekme işi de mart ya da nisanda olmalıdır. İbn Fâdıl ise bu ekimin ocak ayında olması görüşünü tercih etmiştir. Daha sonra tohum, her hafta iki defa sulanır. Sen bilmiş ol ki hurmanın yarık tarafını yukarı tarafa gelecek şekilde bırakırsan yetişmez.”

Makriyos şöyle söylemiştir: “Sen bir çekirdeği ekmek istediğin vakit öncelikle çekirdeği ikiye bölmen lazımdır. Böldükten sonra yarık tarafının yere bitişeceği şekilde bırakır ince tarafı da güneşin doğuşu tarafına doğru yönlendirmen gerektir. Başka kimseler de şu görüşü savunmuşlar; çekirdeğin yetişmesine vesile olan en güzel şey çekirdeğin sert bir hali olmadan önce ele alıp göbek tarafından ipini soymak yarık kısmındaki ipi ise soymamaktır. Sonra da daha önce zikredilen şekilde yere atılır.”

Başka kimseler de şu görüşe giderler; burada bütün yollardan daha iyi olan bir yol var o da şudur: Sert ve olgun olan çekirdekleri alıp beş gün veya daha fazla suda bekletilir, daha sonra az önce zikredildiği gibi çekirdeğin sırtı yukarı tarafa karın tarafı da aşağıya yönecek şekilde olması şartıyla gübrelili yere atılır. Zikredilen bütün bu şeyler yapıldığında hurma ağacı büyür kökleri genişler uzar hurması da verimli olur, yaprakları sıklaşır. Başkaları da şu görüşü savunmuşlar: damızlık hurma elde etmek istersen kitmîr'i (çekirdeğin göbek tarafını) alt tarafa getirmelisin.

Haccâc el-Gırnâti şöyle demiştir: “Fide söküldükten sonra derinliği iki karıştan az olmayan bir çukura bırakılır daha sonra üzerine saf topraklarla karıştırılmış gübre ve deniz tuzu atılır. Daha sonra bir ay boyunca her dört günde bir defa sulanır. Zikredilen ayın her iki haftasında içinde tuz olan su, fidenin en alt kısmına dökülerek suya doyurulur. Bir ay tamamlandığında her hafta bir kere bahara kadar sulanır. Böyle yaptığın vakitte hurma ağacı, vaktinden evvel mahsul verir ve güzel hurmalar elde edersin.” Yine Haccâc el-Gırnâti şöyle demiştir: “Bu işlemin yapıldığı bir fidede tüm bunları ben gözlerimle müşahede ettim. Fidenin falancanın fidesi veya başka birinin fidesi olması gibi farklılık olması şart değildir.”

Çok kimseler şu görüşe gitmişler; hurma ağacı senede bir defa toz ile yetinir. Fazlasına ihtiyacı yoktur. Eğer onu şarabın tortusu ile gübrelerse bu gübreleme diğer gübrelerden daha iyidir. İnsanların bazıları şöyle söylemiştir: “Muhakkak ki hurma ağacı ekşi malzemeyi ve senede bir defa veya iki defa meyve verene kadar tuzlu su ile sulanmayı sever. Sonra bu sulama düzeni değiştirilir. Şayet dikilecek yer tuzlu ise zikredilen tuzlu suya doyurulmasına ihtiyaç yoktur.” Şöyle denilmiştir: “Muhakkak ki zerreni denilen (çok beyaz) tuz ile karıştırılmış fide, mahsul verimliliği vaktinden önce olur hurması da güzel, tatlı, kaliteli ve başkasından olgunlaşır. Hurma ağacı ancak baharın ortalarında etrafındaki toprak işlenir (havalandırılır) ve kuru yapraklarının dışında bir şey de kesilmez. Sen yeşil yaprakları kesmekten sakın. Aynı şekilde yeşil yaprağın yağının çıkarılması veya sıyırılması da istenilmeyen şeylerdendir. Çünkü bu şekilde yapmak hurma ağacına çok şiddetli bir şekilde zarar verir. Hurma ağacı dikimi ile uğraşanların çoğu

şöyle demişler: kesimin (budamanın) veya toprak işleminin en güzel vakti marttır özellikle de martın ortasıdır. Bu vakit, geciktirilmemeli veya öne alınmamalıdır.”

Ebû'l-Hayır şöyle demiştir: “Endülüs ve Fas’ın bazı ülkelerinin hurmasında görülen çirkinliği veya ekşiliğini içermeyen lezzetli ve tatlı bir hurmayı elde etmenin bir yolunu sana söyleyeyim. Hurmalar, hurma haline gelmeden alınır ve çirkinlik yok olana kadar tatlı, şerbetli suda kaynatılır, daha sonra su atılır ve içindeki nem giderildikten sonra hurmalar alınır ve kurutulur, bunu yaparsanız hurmalar tatlılaşır.”

Hurmayı döllemek istersen, çiçek açtığı sırada erkek polenlerin bir salkımını alıp onu dişi polenlerin ortasına yerleştirirsin, o zaman vakti gelince en iyi şekilde olgunlaşır güzelleşir lezzetlenir.

Kitabın müellifi, dedi ki: Eşref Dağı’nda bir hurma ağacını aşılama zamanında berrî türünden olan polenlerle aşıladım. O polenlerden ince olanları (döllenecek olan) dişi polenlerin üstüne serptim. O vakit hurma, olması gerekenden daha güzel oldu. Bunu bir sene yaptım. Eğer her sene hurmanın olgunlaşması istense o vakit her sene bu aşılamanın tekrardan yapılması gerekir. Yoksa aşı yapılmayan senede hurma ağacı cimri olur ve iyi meyve vermez. Nasıl ki incir her sene aşılanıyor aynı şekilde de hurma ağacı her sene aşılanır.

Hız. Peygamber’den şöyle bir konu rivayet olunmuştur: Bir gün kendisine bir hurma getirildiğinde Ebû Abdullah isimli sahâbî ona şöyle bir soru sormuştur: Nefsin tedavi edildiği ilaç nedir ki, Allah (cc) Hz. Meryem’e yeni toplamış olduğu taze hurmayı yedirdi? Şeklinde bir soru yönelttiğinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim ki yatmadan önce yedi tane acve hurmasından yerse karnındaki kurtlar ölür. Çünkü acve hurması cennetten gelmedir. Hurmayı dikmeye özen gösterenlerin ilki, Âdem oğlu Şîs/Şit (as)’tir. Hurma ağacı mübarek bir ağaçtır. Ancak Müslümanların beldelerinde çıkar.” Hz. Peygamber’in “halanız hurma ağacına ikram edin (ona iyi bakın)” (أكرموا عمتكم النخلة) demesinin sebebi, Âdem’in yaratıldığı çamurun kalanından hurma ağacının yaratılmış olmasıdır. Bu hurma ağacı, boyunun doğruluğu, uzunluğu, erkek polenlerinin dişi polenlerden ayrı olması, zahiri (gözle görülebilen) bir dölleme özelliği, başının kesildiğinde kuruması, polenlerinin kokusunun insanın meni kokusuna benzemesi, anne karnındaki çocuğun bulunduğu plasenta denilen bir yapıya benzer bir kabının olması vb. açılarından insana benzemektedir. Hurma ağacının baş tarafındaki iliğe bir afet gelse şüphesiz hurma ağacı yok olur/çürür. Baş tarafındaki ilik, insandaki beyin mesabesindedir. O hurma ağacından bir yaprak kesilse onun yerine başka yaprak çıkmaz. Ondaki yaprak insandaki uzuvlara benzer. Ondaki teller lifler, insandaki saçı andırır.

Hurma ağacı hiç meyve vermezse sahibi baltasını eline alır ona yaklaşır ve yanındaki adama der ki; bu ağacı kesmek istiyorum; çünkü meyve vermiyor. Yanındaki adam ona der ki; bu senelik onu bırak ve ona eziyet verme ki seneye meyve versin. Ancak bu konuda ümitvar olmayan adam bu fikrin işe hiç yaramayacağını düşünür ve ona birkaç kere balta ile vurarak kalbine yaklaşıp kadar bazı yapraklarını keser. Yanındaki adam bu sırada onu alıkoyar ve ona der ki; yapma bu ağaç iyi, yararlı ve verimli bir ağaçtır. Seneye sabret meyve vermezse onunla istediğini yap. Biz deriz ki böyle yapılırsa hurma ağacı bol bol meyve verir. Aynı şekilde de hurma dışındaki diğer ağaçlar. Onlara çok budama yaparsan ve kalbine kadar gidersen çoğu zaman meyve verir.

Erkek hurmaları dişi hurmalara yaklaşıtırsan onun verimliliği artar. Çünkü ona yakın olduğu zaman bir muhabbet ve samimiyet besler. Erkeklerden muhabbeti kesilirse dişi muhabbet ve samimiyet kesildiği için üzülmeye hiç meyve vermez. Erkekleri dişilerin ortasında dikersen ve bir rüzgâr eserse dişiler erkeklerin kokusunu alır. Onların polenlerinden alarak döllendir ve o döllenen dişi hurmanın etrafındaki diğer dişiler o kokudan da döllendir. “Biz, rüzgârları aşılama/dölleyici olarak gönderdik”¹¹⁰ âyeti bununla ilgilidir.

¹¹⁰ Hicr, 15/22.

Hurma ağacı için esrob¹¹¹ mermili bir yer seçersen/o yere ekersen, onun hurmaları çoğalır ve meyvesinden hiçbir şey düşmez. Aynı şekilde de ona değnek olarak meşe ağacından tahtalar alıp onun etrafında halka olarak dikersen, onun odunu yakılırsa, ondan kömür olmaz. Dam, gövdesi üstüne yerleştirilirse çöker. Ancak ikiye bölerek birinin sırtını diğerine dayandırırsan uzun zaman ayakta kalır.

Ebû Hüreyre (ra) Hz. Peygamber'den (sas) şunu rivayet etmiştir: "Acve, Cennet'tendir. Zehir ve sivilceler için de bir dermandır." Taze hurma, lohusalar için en yararlı şey ve onlar için en iyi ilaçtır. Kisralar, taze hurma mevsiminde öğünlerinde tatlı olanlardan çokça tüketirlerdi. Kavun günlerinde de çöveni unutulardı. Taze hurma, doğayı (insanın tabiatını) yumuşatır, meniye arttırır. Salatalık ve marulun yanında olursa daha faydalı olur. Yüce Allah'a fakir olan kulu Mahmud Şükri al-Âlûsî tarafından -şehir dolabında tutulan ve (Hatemü'l-Enbiya'nın -sas-) Hicreti'nin 324 yılında 12 Cemaziyülahir ayında yazılmış el yazısı nüshasından- aktarılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Geçmişten günümüze ekonomik değerini koruyan, sağlık üzerinde ciddi etkileri bulunan, geleneksel olarak bazı pratikleri oluşan ve Arap kültürünün simgesi haline dönüşen hurma, ziraî mahsuller içerisinde en önde gelenlerden birisidir. İlk dönemlerde yarımada'daki tarımsal faaliyetler anlatılırken botanik ilmi içerisinde hakkında söz söylenen hurma yetiştiriciliği, kendi literatürünü oluşturmaya da başlamıştır. Hurma anlatımları İslâmî ilimler içerisinde her ne kadar ayrı bir ilim dalı oluşturamasa da ilk zamanlardan itibaren İslâm kaynakları içerisinde var olmuş ve nev'ine münhasır birçok eser yazılmıştır. Kitap başlıklarında "Nahl, Nahle veya Temr" terimlerinin yer aldığı çalışmaların müellifleri uğraş verdiği disiplin bakımından kategorize edilmek istendiğinde daha çok lügat âlimlerinin bu alanda eser telif ettikleri, sonrasında botanik, simya ve edebiyatla uğraşanların eserler verdiği anlaşılmaktadır. Bu tablo Arapların değerlerini anlama ve açıklamada lügat âlimlerinin biraz daha iştiaqlı oldukları sonucunu verir.

Bir mütercim ve simyacı olarak İbn Vahşiyye muhtemelen farklı dillerden yaptığı aktarımlar ve botaniğe-simyaya duyduğu ilgi sebebiyle *el-Filâhatü'n-nabatiyye* isimli eseri telif edip, hurmaya dair bahislerde bulunmuştur. Mevsukiyeti bahse konu müellife ait olduğu tespit edilen bu küçük risalede hurmanın çeşitleri kısaca anlatıldıktan sonra hurma ekimi temel konu olarak seçilmiş gibi gözükmemektedir. Zira kaliteli ürün için öncelikle doğru ekim şarttır. Farklı kültür ve milletlerdeki botanikçilerin tariflerini sıralayan müellif haberdar olduğu tüm teknikleri ardı ardına vererek hurma ziraatıyla uğraşanlara bir kolaylık sağlamıştır. Eserin orijinal olan yönü ise hurma konusunda sadece Arap tecrübesine dayanmayıp, eski milletlerin kadim tecrübelerini çeviri yoluyla nakletmiş olmasıdır.

Eserde hurma konusunda söz söyleyen kişilerin görüşleri direkt olarak aktarıldığından risalenin eski metinlerden birebir çeviri yapılarak oluşturulduğu izlenimini verir. Müellif bunları sıralayarak bir yorum ve tercih belirtme işine girmez. Mesele hakkında fikir beyan edenlerin görüşleri birbirleriyle karşılaştırıldığında genel manada aynı tekniklerin uygulandığı ancak muhtemelen iklim, coğrafya ve hurma çeşidinin türünün farklılığından kaynaklı çeşitli türde ziraî tecrübelerin elde edildiği anlaşılır.

Aktardığı nakiller arasında yorum yapmayı ihmal etmeyen müellif, olayları ilahi bir nazarla değerlendirmesiyle Müslüman kimliğini dışa vurur. Bitkilerdeki çeşitliliği Allah'ın yeryüzüne koyduğu nizamla ilişkilendirmesi onun teslimiyetçi ruhunu yansıtır. Yazar sadece nakillerle yetinmeyip, kendi tecrübesi ve belki başkalarından duyduğu üretim tekniklerini sıralayarak hurmanın dikilmesinden, aşılmasına, insanla olan yakın irtibatına ve faydalarına yeterli ölçüde değinmiştir. Böylelikle hurmanın günlük hayattaki yeri ve önemi belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

¹¹¹ Lisan'da geçtiğine göre "esrob" acemi mermidir.

KAYNAKÇA

- Adil Muhammed Ali, "Nahletü't-temr fî masâdiri'l-Arabiyyeti kadîmen ve hadisen", *Mecelletü Âlimü'l-Kütüb*, 24/2-1 (1423).
- Aktürk, Zekeriye - Işık, Memet. "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma (Phoenix dactylifera)". *Konuralp Medical Journal* 4/3 (Aralık 2012), 62-68.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü't-Telhîs fî ma'rifeti esmâ'il-esyâ'*. thk. Azze Hasan, Dımaşk: Dâru't-Talâs, 1996.
- A'sâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî. *Dîvân*. thk. Muhammed Hüseyin, Mısır: Matbatü'n-Nemûziciyye, 1950.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*. Beyrût: Dâru İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, trz.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru's-Sâki, 1422/2001.
- Dellû, Burhaneddin. *Ceziretü'l-Arab kable'l-İslâm: et-Târîhü'l-iktisâdî - el-ictimâî - es-sekâfi - ve's-siyasî*. Beyrût: Dâru'l-Farâbî, 2001.
- Ebû Hanîfe ed-Dîneverî. *el-Ahbârü't-tivâl*. thk. Abdülmin'im Âmir, Mısır: Viâretü's-Sekâfi, 1960.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *et-Tıbbî'n-Nebevî*. thk. Mustafa Hıdır et-Türkî, Dâru ibn Hazm, 2006.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, b. Miskîn el-Herevî. *el-Ğarîbü'l-musannef*. thk. Safvân Adnân, Medine: Mecelletü'l-Camiatü'l-İslamiyye, trz.
- Elmalı, Hüseyin "Ebû Zeyd el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/271. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Halef, Yunûs Hameş "en-Nahle fî't-Tâbiri'l-Kur'ân", *Mecelletü'l-Terbiye ve'l-İlm*, 14/1 (2007).
- Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb. *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*. Leiden: Brill, 1884.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakka, (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *et-Tıbbü'n-nebevî*. Beyrût: Dâru'l-Hilal, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl, Beyrût: Dâru İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1996.
- İbnü'n-Nedîm Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk (ö. 385/995). *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan, 2. Baskı Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. Bağdad: Mektebetü Müsenna, 1941.
- Mahmut Kaya, "İbn Vahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/436-438. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçyiğit, Tahsin. *Hız Peygamber'in Gündelik Hayatı-Hurma Deri Deve*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ. *Kitâbü'l-Hâvî fî't-tıbb'*. thk. Heysem Halife, Beyrût: Dâru İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002.

- Sezgin, Fuad. *Târihü't-turasi'l-Arabî*. Arapça çev: Arife Mustafa, Arabistan: Camiatü Muhammed b. Suûd, 1408/1998.
- Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân. *Kitâbü'n-Nahle*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdâd: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1405/1985.
- Şekka, Mustafa. *Minhacü't-telifinde ulemai'l-Arab*. Beyrût: Dâru İlmi'l-Melayin, 2004.
- Şerîf, Ahmed İbrahim. *Mekke ve Medine fî'l-cahiliyye ve ahdi'r-Rasûl*. (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1985), 257.
- Temir, Hakan . "Arabic Qahwa and Its Serving as an Element of Cultural Heritage". *Harran İlahiyat Dergisi* / 48 (Aralık 2022): 1-18.
- Tüccâr, Zülfikar, "Ebû Hâtim es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uçar, İlyas. *Hizmetinde Muhammed Zamanında Medine'de Günlük Hayat*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Yüksel, Mücahit, "Hz. Peygamber'in Hicret Yolunda Ümmü Ma'bed'e Uğramasıyla İlgili Rivâyet ve Dâvet Metodu Açısından Analizi", *Marife* 17/1, 2017.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *et-Tıbbü'n-nebevî*. nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, Beyrut: Dâru İhyâü'l-Ulûm, 1410/1990.

STRUCTURED ABSTRACT

The date is particularly emphasised among all the fruits mentioned in holy scriptures and religious writings. This is undoubtedly due to the plant's adaptability to various environments and its fruit's rich taste and benefits for health. Lumber made from its stock, its refreshing shadow and countless benefits are also worthwhile factors. In addition, the date is especially important for Arabs as it has accommodated itself to the harsh conditions of the Arabian Peninsula, most of which is covered with desert, and made the land habitable. Arabs have coveted it with its more than two hundred varieties and become a primary means of livelihood with its appeal to both their eyes and appetite. It is a known fact that since ancient times Arabs have relied on date economically and used it in their dishes. Considering its healing properties and its content rich in energy & vitamins, they have consumed it for recuperation and used it as a main ingredient in numerous medicine formulas. Of course, what date offered to Arabs was not limited to its fruit. Date trees' large stocks are used as load-bearing columns for their homes. Their dried branches cover the roofs or serve as porch material. Arabs produce wickerwork and baskets from the thinner parts of their leaves, and camels feed on their grounded kernel. The uses of its fruit and lumber quickly ensured the date's new role as a commodity. Following its use in everyday life, Arabs have started to use dates in transactions and have work done in return for dates. The date is just as important in foreign trade as it is in domestic trade as a commodity. Despite changing circumstances in the peninsula, the standing and value of date have always stayed the same. Regardless of the intervening years, the date is still among the mainstays of the economic life of the peninsula today. When Arabs are subject, the date is among the first three things that come to mind. Arabs believe that the date is imperative for sustaining life in the peninsula. This belief has led them to aspire to be good botanists and master the cultivation and planting methods of date to the extent that they can determine the distance between two date saplings. They tried to calculate the branch and leaf distances between two trees accurately. Ibn Wahsiyya elaborated on the importance of these jobs in a *Risāla* regarding the date he wrote in the 3rd/9th century. The *Risāla*, concerning date planting and date's benefits, is essentially a study on the production of date, for the primary prerequisite for product quality is correct plantation. The author lists all the relevant instructions that he knows from botanists of different cultures and nationalities and provides convenience to people engaging in date agriculture. The treatise is original in that it does not depend solely on the experience of Arabs regarding dates but also conveys the experiences of older civilisations through translation. The author does not confine himself to this, including in his study the production techniques from his own and possibly other experts' experiences, sufficiently touching upon the plantation and grafting of date and its close relation with humans and its benefits. Thus, it is significant that this first-of-its-kind *Risāla* meets with the reader. So in this study, after the importance of date for Arabs is indicated, Ibn Wahsiyya's *Risāla* on the date, one of the first examples of texts focusing on this matter, is translated and discussed.